
ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

МРНТИ 14.29.29.
УДК 371.92

Ибатова Г.Б.¹, Қораш Ә.Е.²

¹ Ph.D, Арнайы педагогика кафедрасының аға оқытушысы

² 7M01902- Арнайы педагогика: Логопедия мамандығының 2 курс магистранты
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН (ІІІ ДЕҢГЕЙ) МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ТІЛДІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Аннотация. Мақалада сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардағы тілдік құзіреттілік мәні мен компоненттік құрамы келтірілген, сонымен қатар тілдік құзіреттілікті қалыптастыруда қазақ ертегілерінің рөлі анықталды.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған (ІІІ деңгей) мектеп жасына дейінгі балалардың басқа адамдармен қарым-қатынасының дамуы төмен, сонымен қатар өзін-өзі бағалау деңгейі төмен болып табылады. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған (ІІІ деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу дағдыларын игеру қиын, бұл мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытудың ең тиімді құралдарын табу қажеттілігі анықталады. Логопедиядағы көптеген зерттеулер сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларда сөйлеуді дамыту мәселелеріне арналғанына қарамастан, бұл тақырып өте өзекті болып қала береді, өйткені мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік құзіреттілігін дамыту қиын түрі болып табылады.

Кілт сөздер: тілдік қабілет, тілдік құзіреттілік, сөйлеу тілі жалпы дамымауы (СТЖД).

Ибатова Г.Б.¹, Қораш Ә.Е.²

¹ Ph.D, ст.преподаватель кафедры Специальная педагогика

² Магистрант 2 курса по специальности 7M01902- Специальная педагогика: Логопедия
КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

РОЛЬ КАЗАХСКИХ СКАЗОК В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ (ІІІ УРОВЕНЬ)

Аннотация. В статье представлены сущность и компонентный состав языковой способности у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи третьего уровня, а также определена роль казахских сказок в формировании языковой компетентности.

Дети с общим недоразвитием речи имеют низкое развитие общения с другими людьми, а также низкий уровень самооценки. Овладение речевыми навыками у детей с общим недоразвитием речи затруднено, что обуславливает необходимость поиска наиболее эффективных средств развития речи у дошкольников. Несмотря на то, что достаточно большая часть исследований в логопедии посвящена проблемам развития речи у детей с

общим недоразвитием речи, данная тема остается очень актуальной, так как развитие языковой компетентности у дошкольников является одним из наиболее сложных видов.

Ключевые слова: языковая способность, языковая компетенция, общее недоразвитие речи (ОНР).

Ibatova G.B.¹, Korash A.E.²

¹ Ph.D., Senior lecturer of the Department of Special Pedagogy

² 2 nd course master speciality of 7M01902

KazNPU named after. Abay, Almaty, Kazakhstan

THE ROLE OF KAZAKH FAIRY TALES IN THE FORMATION OF LANGUAGE COMPETENCE IN PRESCHOOLERS WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT (LEVEL III)

Abstract. *The article presents the essence and component composition of language ability in preschool children with general underdevelopment of speech of the third level and also identifies the role of Kazakh fairy tales in the formation of language competence.*

Children with general speech underdevelopment have a low development of communication with other people, as well as a low level of self-esteem. Mastering speech skills in children with general speech underdevelopment is difficult, which necessitates the search for the most effective means of speech development in preschoolers. Despite the fact that quite a large part of the research in speech therapy is devoted to the problems of speech development in children with general speech underdevelopment, this topic remains very relevant, since the development of language competence in preschoolers is one of the most difficult types.

Key words: language ability, language competence, general speech underdevelopment (GSU).

Кіріспе. Мектепке дейінгі жас - бұл эмоционалды және интеллектуалды салалардың бірлігі ретінде сананың тұтастығын қалыптастырумен, сондай-ақ әр түрлі іс-әрекеттерде баланың еркіндігімен шығармашылық даралығының негіздерін қалыптастырумен сипатталатын тұлғаның қарқынды даму кезеңі.

Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн және басқалардың еңбектерінде мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының жалпы дамуы көбінесе оның сөйлеу қабілетінің даму деңгейіне байланысты екендігі көрсетілген. Ана тілін жетік меңгеру баланың мектепке дейінгі балалық шақтағы ең маңызды кезеңдерінің алуларының бірі. Сондықтан сөйлеуді дамыту процесі қазіргі мектепке дейінгі білім беруде балаларды тәрбиелеу мен оқытудың жалпы негізі ретінде қарастырылады [1].

Ибатова Г.Б. пікірі бойынша сөйлеу тілін түсінуін дамытуда: ең алдымен бала қоршаған адамдардың сөзін түсініп, заттар мен әрекеттердің атауын нақты дыбыс тіркестерімен және сөздермен байланыстырып үйренеді, тек сонон соң ғана өзі сөйлеп бастайды делінген, сондықтан логопедиялық жұмыс балалардың сөйлеу тілін түсінуін дамытудан басталады [2].

Мектепте оқу бағдарламасын сәтті игеру үшін балабақша түлегі сөйлеу дағдыларын қалыптастыруы керек, яғни тіл нормасына сәйкес толық белсенді бейсаналық түрде жүзеге асырылатын және өз ойын, тапсырмаларды өз бетінше білдіруге қызмет ететін сөйлеу

операцияларды толық меңгере білу қажет. Дағдыларды қалыптастыру-бұл тұжырымның дұрыс құрылуы мен орындалуын қамтамасыз ету болып табылады [3].

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда үйлесімді сөйлеуді қалыптастыруда үлкен қиындықтарға тап болады, олардың сөйлеу белсенділігі төмендейді, бұл олардың сөйлеуінің коммуникативті бағытының төмендеуіне әкеледі. Сөйлеу мен ойлаудың тығыз байланысын ескере отырып, балалардағы сөйлеу дамымауы проблемасы және оны жеңуге бағытталған түзету жұмыстарының әдістерін жасау өте маңызды және күрделі логопедиялық проблема болып табылады [4].

Біздің ойымызша мәселенің ең маңызды шешімі логопедиялық әсер ету процесіне құзіреттілік тәсілді енгізу болып табылады. Құзіреттілік тәсілмен балалардың барлық тілдік білімдері, дағдыларды қолдану процесіне енгізілуі керек, балалар оларды нақты мәселелерді шешуде қолдана білуі керек. Баланың құзіреттіліктің көрінісін бастама, еркіндік, хабардарлық фактілері бойынша көзбен анықтауға болады. Осылайша қазақ ертегісінің құралдарымен сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда тілдік құзіреттілікті қалыптастыру идеясы пайда болды, бұл қазақ тілінің экспрессивті құралдарының барлық жиынтығын шоғырландыруымен ерекше мәнге ие.

Л.С.Выготский [5], В.П.Глухов [6], А.Р.Лурия [7], О.С.Ушакова [8] және т.б. сияқты авторлардың еңбектерін зерттей отырып, біз мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінде тілдік құзіреттілік бойынша байланыстырып сөйлеу баланың сөйлеу дамуында жетекші рөл атқарады деген қорытындыға келдік.

Тілдік құзіреттілік-бұл күрделі психологиялық жүйе, оған арнайы оқыту барысында алынған тіл туралы мәліметтер, тілді күнделікті қолдануда жинақталған сөйлеу тәжірибесі кіреді [9].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Логопед-педагогтың құзіреттілік тәсілдегі қызметі баланың белсенділігін ынталандыру үшін жағдай жасауды қамтамасыз етуі керек екендігін ескере отырып, біз екі кезеңді қамтитын тілдік құзіреттілікті қалыптастыру бойынша педагогикалық іс-шаралар жүйесін әзірледік, онда процеске логопедиялық әсер балаларға қол жетімді және қызықты түрде дәйекті түрде жүзеге асырылды.

1. Ұйымдастырушылық және дайындық.
2. Рефлексивті.

Қазақ ертегісі арқылы сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда тілдік құзіреттілікті қалыптастыру технологиясын қарастырамыз. Әрі қарай біз сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда тілдік құзіреттілікті қалыптастыру бойынша байланыстырып сөйлеу жағдайын эксперименттік зерттеуге кірістік. Диагностика үшін қолданылатын әдіс ретінде біз В.П.Глуховтың мектеп жасына дейінгі балаларға арналған «Байланыстырып сөйлеуді зерттеу» тапсырмалар сериясын қолдандық.

Нәтижелер және талдау жасау. Ұйымдастырушылық дайындық кезеңінде олар ертегінің эстетикалық қабылдауын дамытуға және қазақ ертегілерімен жұмыс жасау барысында мектеп жасына дейінгі балалардың жеке басының шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал ететін тиісті пәндік-дамытушылық және табиғи сөйлеу ортасын ұйымдастырдық. Біз логопедиялық кабинетте «Ертегі бұрышын» құрдық, онда балалар өздерін ертегі әлемінде сезінді. Онда жарқын иллюстрациялары бар қазақ ертегілерінің кейіпкерлерін орналастырдық. Біз өз жұмысымызды тіл жүйесінің барлық компоненттерін қалыптастыру мақсатында әртүрлі тәсілдермен әдістерді қолдана отырып құрдық.

«Ертегі сабағы» барысында балалар ертегіні қуана тыңдады. Балаларға мен ертегіні оқу емес, айту керек екеніне назарын аударуға тырыстым. Бұл балалардың монологиялық сөйлеуді тыңдау және түсіну қабілетіне тәрбиелейді. Ертегімен алғашқы танысу балаларды қызықтырып қана қоймай, олардың сезімдері мен эмоцияларында көрініс табуы үшін мәтінді мәнерлеп көрсету керек, осыған байланысты балалар сөйлеудің эмоционалды түсін жалпы сөйлеуді игере бастайды.

Ертегіні айтқаннан кейін балалармен бірге иллюстрацияларды қарастырып, әңгімелесу керек, бұл балаларға мазмұнын жақсы түсінуге, ертегі тарихының кейбір эпизодтарын дұрыс бағалауға көмектеседі. Балалардың лексикалық–грамматикалық көріністерін қалыптастыруға көмектесетін, сондай-ақ оларды талдауға, қорытынды жасауға шақыратын сұрақтар қойған жөн. Кейбір сұрақтар балалардың сюжетті қаншалықты түсінгенін анықтауға көмектеседі, басқалары ертегі кейіпкерлерін дәлірек сипаттауға көмектеседі, басқалары жеке сөздерге, әрекеттерге, эпизодтарға назар аударады, сонымен қатар балалар шығарманың негізгі идеясын сезінеді.

Ертегінің мазмұны бойынша балалармен әңгімелесу кезінде олардың назарын тиісті әсерге қандай құралдармен қол жеткізуге болатындығына аудару керек (мысалы, кейіпкерлердің мінездерінің тұрақтылығы, кейіпкерлер мен олардың іс-әрекеттерінің сипаттамасы, табиғат суреттері, сюжеттің драмалық кезеңдері және т.б.).

Тілдік құзіреттілікті қалыптастырудың тиімді әдісі-салыстыруды және түсіну қабілетін дамыту [10]. Өз жұмысымызда балаларға бұрыннан таныс ертегілерді айта отырып, біз олардың және басқа фольклорлық формалардың ұқсастығын жасадық.

Көркем және өнімді іс-шаралар балалардың психикалық дамуына, сезімдерін, көзқарастары мен идеяларын білдіруге деген ұмтылыс пен қажеттілікке ықпал етеді. Әр түрлі эпизодтарды еске түсіру және ертегі сюжетін қайталау процесін жеңілдету үшін балаларға ертегі сюжетін әйнекке құммен бейнелеу ұсынылды.

Құм терапиясы-ойын терапиясының бір түрі. Құммен ойнаудың емдік әсерін алғаш рет аналитикалық терапияның негізін қалаушы швейцариялық психолог және философ Карл Густав Юнг байқады. 2-ші суретте көрсетілгендей кабинетте көлемі 50x70x8 см көгілдір түске боялған құм жәшік орналастырдық, бұл жәшікті әйнекке құммен сурет салу үшін қолдандық (жарықтандырылған). Ертегіні модельдеу үшін құмсалғышты қолдану балалардың сөйлеу белсенділігін дамытуға көмектеседі (сөздік қорын жинақтау, мағыналы байланыстырып сөйлеуді дамыту, қойылған дыбыстарды дұрыс айту), қолдың ұсақ моторикасын жаттықтырады.

Бұл әдістің ертегілермен жұмыс жасаудағы артықшылығы біріншіден құмға ертегілерді салу кезінде ешқандай арнайы дағдылар қажет емес, мысалы қарапайым сурет салу кезінде құмдағы қателерді түзету қағазға қарағанда оңай (бұл балаға сенімділік береді), яғни сюжетті өзгерту мүмкіндігі бар. Екіншіден ағынды құмды қарау жағымды, бұл балалардың қызығушылығын оятуға мүмкіндік береді және олардың эмоционалды жағдайын тұрақтандырады. Үшіншіден, балалар құмға ертегі сюжеттерін сала отырып олар не істегендерін айтады, кейіпкерлерге еліктейді, диалогқа түседі, осылайша байланыстырып сөйлеу дағдысы дамиды.

Тілдік құзіреттіліктің одан әрі қалыптасуы оқытудың екінші кезеңінде болды, оның мақсаты мектеп жасына дейінгі балаларға ертегімен қарым-қатынас жасаудың тұрақты қажеттілігін тәрбиелеу; баланың ана тілінің мәнерлілігін, сұлулығы мен дәлдігін түсіну, оны сөйлеу бұрылыстарымен және бейнелі өрнектермен қанықтыру; балалардың тәуелсіз шығармашылығына арналған тілдік құралдарды байланыстырып сөйлеуге енгізу.

Балалар ертегіні логопедтің ұсынысы бойынша немесе өз тандауы бойынша қайталайды. Қайталау толық (бүкіл мәтін) және үзінді болуы мүмкін эпизодтар бойынша, жеке және ұжымдық (бөліктер бойынша), кітап иллюстрациялары мен ертегі сюжеттерінің репродукциялары, үстел суреттері бойынша жүргізіледі.

Қайталанғаннан кейін балалар әртүрлі тапсырмаларды орындайды: Үй хайуандары жайындағы ертегілердің кейбіреулері жеңіл, күлкілі әңгіме түрінде балаларға арналған, мұндай ертегілердің оқиға желісі балалардың өздері күн сайын көріп жүрген нәрселерді суреттейді. Олардың оқиға-әңгімесі айтушыға да, тыңдаушыға да жеңіл, ыңғайлы болып келеді. Бұған мысал етіп «Қотыр торғай», «Мақта қыз бен мысық», «Күшік пен мысық», «Күйршық», «Түлкі мен бөдене», «Түлкі мен тауық» т.б. ертегілерін алуға болады.

«Қотыр торғай» ертегісінде қотыр торғай «қотырымды ауырттың деп шеңгелге ашуланады да, ешкіге шағым етеді. «Шеңгелді жеп қойшы» - дейді. Бірақ ешкі оның тілін алмайды. Сонан кейін қотыр торғай ешкіні қасқырға айтады, қасқырды жылқышыға, жылқышыны байға, байды шешесіне, шешесін желге айтады. Ақырынды ешкі келіп шеңгелді жейді. Қотыр торғайдың кегі қайтады. Осы секілді күлдіргі жай «Мақта қыз бен мысық» ертегісінде де бар. Үй хайуандары жайындағы ертегілердің балаларға арналған әңгімелері оқиғаны көбінесе тізбектеп айтуға құрылады. Бір оқиғаның кілтін екіншісінен іздеу, осы ретпен барлық әңгімені қысқа түрде тізбектеп айту әдісін қолданады. «Оны балаларға арналған ертегілердің өзіндік құрылысы, ерекшелігі деуге болады» - дейді М.Әуезов. Мұның мәнісі оқиғаны аурлатпай, балаларға жеңіл, әрі күлкілі, әрі түсінікті етіп әңгімелеуді ойлағандықтан туған секілді. Ертегідегі біркелкі эпизодтар осылайша қайталанып келіп, соңында бас кейіпкер белгілі бір нәтижеге жетеді.

Екінші рефлексивті - оқыту кезеңінің мақсаты өзінің орындаушылық қызметін жандандыру; бейнені құру кезінде идеяларды іске асыруда шығармашылықтың көрінісі; қозғалыстар, мимика, интонация арқылы көркем образды жеткізу; өз сөйлеуін өзін-өзі бақылау деңгейін арттыру және оны жақсартуға ұмтылу; аудитория алдында сөйлеген кезде ұялшақтықты, сенімсіздікті жеңу болды.

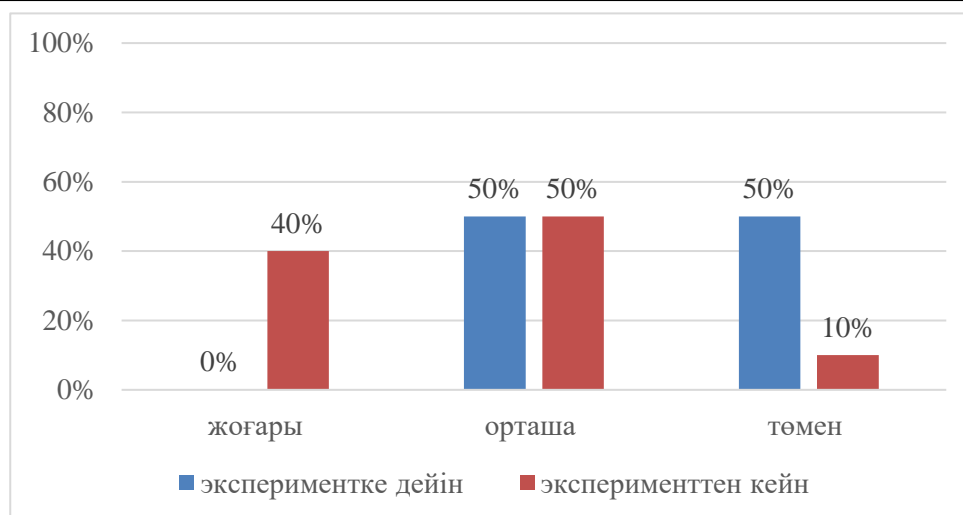
Интонациялық экспрессивтілікті дамыту үшін балалар келесі жаттығуларды орындады, әрі қарай тапсырма күрделене түсті: мектеп жасына дейінгі балаларға мәтінді айтып, әрқайсысы үшін әрекет ете отырып, екі кейіпкердің диалогын ойнау ұсынылды. Осылайша, балалар кейіпкердің мінезін, дауысын, сондай-ақ мінез-құлқын барлығына оңай тануға тырысып, ауызша реинкарнацияны үйренді.

Біз балалардың импровизацияланған сахнада ертегіні айту және бір уақытта көрсету қабілетіне, яғни драматизация өнеріне ерекше назар аудардық. Мұнда біз диалогтарға, реплика динамикасына бай және балаға бай тіл мәдениетімен тікелей танысуға мүмкіндік беретін балалардың таныс және сүйікті ертегілерін қолдандық.

Бұл мектеп жасына дейінгі балаларға әртүрлі экспрессивті құралдарды (сөйлеу, ән айту, мимика, пантомима, қозғалыс) қолдану дағдыларын игеруге мүмкіндік беретін ертегілерді драматизациялау; сөйлеу белсенділігінің артуына, сөйлеу жағының дамуына ықпал етеді: дауыс тембрі, оның күші, қарқыны, интонациясы, экспрессивтілігі. Бұл өте қызықты және пайдалы әрекет. Бірлескен шығармашылық іс-әрекет тіпті белсенді емес балаларды қою процесіне тартады, оларға қарым-қатынастағы қиындықтарды жеңуге көмектеседі, құрдастарымен қарым-қатынас жасау қабілетін тәрбиелейді.

Сонымен қатар педагогпен бірге өнер сабақтарында балалар ертегіні драматизациялау үшін реквизиттер дайындады. «Ертегі» заттарды өз қолдарымен жасау балаларға пайдалы, өйткені ол ұсақ моториканы дамытады, қиялды ойлауды байытады. Костюмдер жасауға ата-аналар қатысты, бұл балалар мен олардың ата-аналарын біріктіріп, бір-бірін жақсы түсінуге мүмкіндік берді.

Жоғарыда жүргізіліген психологиялық-логопедиялық бағдарламасын жүзеге асырғаннан кейін біз динамиканы анықтау үшін зерттелген балалардағы тілдік құзіреттілік бойынша байланыстырып сөйлеу деңгейін қайта зерттедік. Зерттеу байланыстырып сөйлеудің өзгеруін оң жағынан байқауға мүмкіндік берді. Балалар өз сөздерін бақылай бастады, олардың сөздері кеңейе түсті. Қалыптастырушы эксперимент жүргізгеннен кейін балалардың қайталануы толықтығы мен мазмұнымен ерекшелендісөйлеу байланыстығы мен дәйектілігі де байқалды. 1-ші суретте В.П.Глуховтың әдістемесі бойынша қалыптастырушы эксперимент жүргізілгенге дейін және одан кейін сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда байланыстырып сөйлеу деңгейінің салыстырмалы нәтижелері көрсетілген.

Сурет 1-Қалыптастырушы экспериментке дейін және одан кейін тілдік құзіреттілік бойынша байланыстырып сөйлеу деңгейлері бойынша экспериментке қатысушыларды бөлу% (В.П.Глуховтың әдістемесі бойынша)

Нәтижесінде ертегілерді қолдана отырып психологиялық-логопедиялық бағдарламаны түзету жұмыстарына енгізу тұрақты динамикаға әкелді және сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балаларда байланыстырып сөйлеудің дамуына ықпал етті. Байланыстырып сөйлеуді дамытудың оң нәтижелері сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеу әдісі мен формаларын таңдаудың дұрыстығын көрсетеді.

Қорытынды. Осылайша білім беру процесінде құзіреттілік тәсілді жүзеге асыру сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі балалардың логопедиялық сабақтарға деген қызығушылығын едәуір арттырады, мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуындағы кемшіліктерді сәтті түзетуге ықпал етеді.

Логопедтердің қазақ ертегілерін сөйлеу тілі жалпы дамымаған (III деңгей) мектеп жасына дейінгі баланың түзету жұмысында қолдануы баланың сөздік қорын байытады және жаңартады, грамматикалық құрылымдау дағдыларын дамытады, өз сөзін дәйекті түрде құрастырады және байланыстырып сөйлеуіне оң әсерін тигізді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – СПб., 1997. – 93 с.*
2. *Ибатова Г.Б. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларды оқыту барысында ескерілетін қағидалар, Хабаршы, «Арнайы педагогика» сериясы, Алматы, ҚазҰПУ, №1 (24) 2011ж.*
3. *Сидорчук Т.А., Хоменко Н.Н. Технологии развития связной речи дошкольников (методическое пособие для педагогов дошкольных учреждений). - М.: Академия, 2014. – 304с.*
4. *Ушакова О.С. Развитие речи дошкольника / О.С. Ушакова. – М.: Изд-во института психотерапии. – М.: Педагогика, 2007. – 237с.*
5. *Выготский, Л.С. Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выготский. – М. : Юрайт, 2019. – 432 с.*